

Салих СЕЛИМОВИЋ
Кладница, Сјеница

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МИГРАЦИОНИХ И ДЕМОГРАФСКИХ КРЕТАЊА НА СЈЕНИЧКО-ПЕШТЕРСКОЈ ВИСОРАВНИ У ТОКУ XIX, XX И ДО ПОЧЕТКА XXI ВЕКА

АПСТРАКТ: Стара Рашка и у њеном оквиру Сјеничко-пештерска висоравањ је скоро одувек био простор и матичних и етапних миграционих кретања. Та кретања становништва су била тако масовна да су уствари понекад биле праве сеобе. Те сеобе су биле нарочито интензивирани продором и освајањем наших земаља од стране Турака Османлија почевши већ од друге половине XIV века па скоро до краја њихове владавине.

Ти процеси су имали ране узроке, али преовлађују ратна збивања, глад, епидемије, аграрна пренасељеност, а и турске власти су понекад из својих интереса пресељавали сточаре влахе у неке опустеле и пограничне крајеве. Почетком XVIII века на Сјеничко-пештерску висораван преселили су Турци албанске Малисоре (Клименти, Хоти, Груде, Геге, Шаље, Шкријеље). Цело подручје је напустило српско становништво после Бечког рата па је остало путо. Тада је дошло до битне измене верско-конфесионалне и етничке структуре.

Имиграциони, а посебно миграциони процеси су били скоро континуелни и цео XIX и XX век. Исељавало се, али и досељавало и српско православно и муслиманско становништво. Све је то утицало и на демографску слику и етнички мозаик Сјеничко-пештерске висоравни.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пештер, Сјеница, становништво, сеобе, Малисори, Кучи, Клименте, Васојевићи, миграције, демографија, Срби, православни, муслимани.

Од најстаријих времена па све до данас Сјеничко-пештерска висораван била је простор бурних и бројних историјских збивања. Динамични, често трагични догађаји, као и специфичне геоморфолошке и климатолошке карактеристике, условљавали су демографску слику и етички мозаик овог централног дела Старе Рашке, тог ембриона српске средњовековне државе.

Велико померање српског становништва почело је турским освајањима наших земаља од краја друге половине XIV века па све до краја османске власти. О миграцијама у време продора Османлија Јован Цвијић каже: „У почетку турске најезде становништво из равница и котлина повукло се у планинске крајеве“.¹ И Јован Радоњић је писао о тим миграцијама Срба у то време, па је између осталог, написао: „Продори Османлија изазвали су у XV веку велика етничка померања... Српски елеменат који је испред Турака измицао кретао се у Јужну Угарску и на Запад“.² Велики број Срба и сточара Влаха, тада и у XVI веку, иселио се из Старог Влаха, па тако и са Сјеничко-пештерске висоравни у централну Босну, а технологија прављења сира на планини Влашићу изнад Травника је скоро и данас иста као и у овим крајевма.³

Може се рећи да су тадашње српске сеобе из Старе Рашке, разуме се и из сјеничког краја, имале и политички и верски карактер мада су и Турци из својих државних интереса често пресељавали Србе и сточаре Влахе у пределе који су услед ратних разарања остајали празни или су им били потребни „као живи бедем“ према католичким земљама Аустрији и Млетачкој Републици.

Због тако честих пресељавања становништва у данашњу Војводину, Славонију, Лику, Босну, Далмацију скоро цела Рашко - полимска област била је веома ретко насељена. Први турски попис, који је у овим крајевима обављен 1455. године, показао је да су тадашња села, која се сада налазе у општини Сјеница, имала мали број кућа и без обзира што је у кућама живео велики број чланова, број становника у тим селима је био релативно мали.

Тадашње највеће село Брњица имала је 44, Дубница 40, Шаре 24, Кнежевце (Кнежевац) 17, Иштавна (Штаваљ) 17, Врсенице 5, Лозник (Багачиће)

¹ Ј. Цвијић, Балканско и олоострво и јужнословенске земље, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд 1966., 128.

² Ј. Радоњић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, САНУ, књ.3, Београд 1950., 187.

³ С. Селимовић, Порекло становништва и миграциона динамика (монографија Сјенички крај), Геграфски Факултет, Београд 2004., 161.

3 куће итд. На целој висоравни било је 1000 влашких кућа. Већ у следећем турском попису из 1469. године број кућа се попео на 2106 (са нахијом Барче), јер је тада велики број Влаха сточара досељен под притиском турских власти или су дошли сами у потрази за испашом.⁴

Сјеничка нахија је 1585. године имала 652 куће Влаха сточара, јер су нека села налазила у нахијама Трговиште (Нови Пазар), Бихор и Барче (Нова Варош). У селима је било много више кућа него што је било у ранијим пописима. Тада је највеће село Дубница имала 76 кућа, Горње Лопиже 50, Доње Лопиже 49, Раждагиња 34, Врсенце 27, Горња Брњаца 27, Распоганче 25, Житниће 22, Горња Вапа 21, Горачиће 19 итд.

У турском попису из 1604. године нахија Сјеница је имала 694 куће. Највеће село је било Чајковћ (данашње Лопиже) са 98 кућа. Тада се то село делило на Влахе сточаре, војнуке и дербенције). Друга већа села су имала: Дубница 80 кућа, Вапа 38, Житнић 37, Брњица 36, Стрмац 30, Врх Сјеница 26, Распоганче 24, Штаваљ 22 итд.⁶

Што се тиче верско-конфесионалне и етничке структуре тадашњег становништва на Сјеничко-пештерској висоравни може се сигурно рећи да је било српско православно изузев малог броја домаћих муслимана и турских чиновника. Прве три исламизирани куће пописане су у Раждагињи за време турског пописа из 1477. године. У попису из 1585. године у целој сјеничкој нахији било је само 13 муслиманских од 652 пописане куће.⁷ За време турског пописа 1604. године пописане су 694 куће од којих је било 125 муслиманских или 12,27 %. Ти муслимански домаћини су у највише случајева били домаћи људи. У селу Стрмац, које још није ни убицирано ни идентификовано, тада је било 30 муслиманских кућа, али су сви домаћини били спахије тимарници, па се вероватно ради о Турцима који су ту били насељени из ко зна којих разлога (Турске власти су често по казни пресељавали бунтовнике). У каснијим турским пописима се то село више не помиње.

Према томе, исламизација хришћанског становништва на Сјеничко-пештерској висоравни била је веома спора и ретка, односно спорадична све

⁴ Х. Шабановћ, Крајиште Иса-бега Исаковића, Оријенталии институт, Сарајево 1964.10; Д. Бојанић, Шта значе подаци о сјеничким Власима, XXXIV, Београд 1987.,104,105.

⁵ Е. Мушовић, Сеничка нахија у XVI веку, Новопазарски зборник бр.4, Завичајни музеј, Нови Пазар, 1980., 39-63.

⁶ С. Селимовић, Нахија Сјеница у турском попису 1604., Ужички зборник бр. 32, Народни музеј, Ужице 2008.,111-129.

⁷ С. Селимовић, Сјеница, Епоха, Пожега 2004, 49.

до прве половине XVII века. Тек у другој половини XVII века добија нешто масовнији карактер. Исламизација је на Сјеничко-пештерској висоравни постала радикалнија тек током XVIII века али је било и у првој половини XIX века, па чак и касније. Код оних муслимана који су се у том периоду исламизирали задржане су бројне хришћанске традиције све до данашњих дана, од којих неке вуку своје корене још из предхришћанског словенског периода.⁸

Велике промене у етничкој и верско-конфесионаној структури, као и у демографској слици становништва Старе Србије, па тако и Сјеничко-пештерске висоравни, настаће у мањој размери после Кандијског рата (1645-1669), а у посебно великом обиму за време и непосредно после Великог или Бечког рата који је трајао 16 година, тј. од 1683. до 1699. године. Историчар Славенко Терзић у вези с тим крвавим ратом каже: “Највећи прекрет у измени етничке структуре становништва (Старе Србије – С.С.) у периоду под турском влашћу десио се крајем XVII века, када су Срби активно учествовали на страни хришћанске Европе у рату против Османског Царства, а затим плашећи се одмазде били принуђени да на челу са својим патријархом Арсенијем III Чарнојевићем у великом броју пребегну у Хабзбуршку Монархију 1690. године“.⁹ Тада је дошло до великог страдања и егзодуса и хришћанског и исламизираниог становништва. Сјеничко-пештерска висораван је скоро потпуно опустела. Становништво у овом дугогодишњем и катасторфалном рату или је изгинуло или се раселило. Села су била спаљена и разорена па се ни данас нека не могу ни убицирати ни идентификовати. Тихомир Ђорђевић наводи податак да се тада патријарху Арсенију III прикључило 5.000 људи из Новог Пазара (сигурно један део је био и са широког подручја Сјеничко-пештерске висоравни).¹⁰

На опустелу Пештер и у Сјеничку котлину насељаваће се ново становништво. На Пештерску висораван населила су се албанска малисорска католичка племена. То су били Клименте, Кучи, Шаље, Шкријељи, Хоти, Геге, Груде. Највећи број се исламизирао, један део је прешао у православље, а у катличанству није остао нико. У Сјеничку котлину ће се највише насељава-

⁸ С. Селимовић, Хришћанске традиције код Муслимана на Сјеничко-пештерској висоравни, Зборник бр. 31, Историјски музеј Србије, Београд 2003., 267-278.

⁹ С. Терзић, Стара Србија и Албанци, Смисао бр.1, Београд 1997.,122,123.

¹⁰ Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе Срба 1690, Годишњица Николе Чупића, Књ. XXXVI, Београд 1927., 2-4; Г. Станојевић, Србија у време Бечког рата, Београд 1976.,190,191.

ти Васојевићи, Кучи, Дробњаџи, Бјелопавлићи, Никшићи, Колашинџи. Углавном су сви били православни са исламизираним појединџима, али ће се тај број исламизираних постепено повећавати током друге половине XVIII века.

Нове миграџије и имиграџије, као и демографске промене настаће током и после аустро-турског рата 1737-1739. године. Барон Божур је, пролазећи тада кроз Сјеницу, записао да она има 3-4000 хиљаде становника „који су раздвојени у неколико група ливадама и водама стајачицама“.¹¹ Анри Пуквиљ је забележио да Сјеница има 700 кућа и 9 џамија.¹² Такођер, велика страдања и православних и муслимана десиће се и у време Карађорђевог продора у Новопазарски санџак 1809. године. Православни Срби ће се приључити Карађорђевој војсци у жељи да добију слободу, а муслимани ће ратовати на страни Османске империје.

Тако ће stradати и једни и други. Посебно је тешко stradало становништво Сјеничког поља, дела Пештера као и сама паланка Сјеница. Један део исламизираних становника је мигрирао на Косово и Метохију и у Македонију, а један део је страдао у борбама око Сјенице и за саму Сјеницу. Нереалан је податак да је тада у Сјеници побијено 2.500 Турака, уствари наших муслимана. Цео град тада није имао толико становника, а села око града су била са већинским православним становништвом. Могуће је да се тај број погинулих може односити на свеукупне жртве муслимана за цело време Карађорђевог ратовања у Сјеници и на Сјеничко-пештерској висоравни.¹³ Претпоставља се да је приликом повлачења Карађорђа из Новопазарског санџака са њим отишло и око 5.000 људи међу којима је било доста и сјеничких Срба.

После 1813. године један број муслимана се вратио из избеглиштва у завичај. Српско православно становништво се обнављало досељавањем новог из традиционално миграционих подручја Црне Горе, Брда и тадашње Херцеговине као што су Бјелопавлићи, Кучи, Морачани, Пипери, Васојевићи, Дробњаџи, Вранеш, (Кричак), Никшић, Бихор.

Примера ради наводимо податак да је само из Гусиња и Бихора 1829.

¹¹ Ж. Степановић, Сјеница и Околина, СО-е, Сјеница-Крагујевац 1975., 5.

¹² Д. Премвић-Алексић, Настанак града Сјенице, Новопазарски зборник бр.19, Музеј “Рас“, Нови Пазар 1995., 95.

¹³ С. Селимовћ, Вожд Карађорђе на Сјеничко-пештерској висоравни 1809. године, Зборник радова Први српски устанак и Рашка област, Милешевски културни клуб “Свети Сава“, Нова Варош 2004., 32.

године досељено у Сјеничко поље 100 српских православних породица.¹⁴ Неки досељеници су се задржавали краће или дуже време (многима је Сјеничка котлина била етапна станица) на овом простору и настављали своје путештвије преко планина Јавора и Голије насељавајући се у Драгачево, Таково, Качер, Лепеницу, Јасеницу, Грузу, па чак и у Тимочку Крајину. Тај процес је био веома интензиван после Другог српског устанка 1815. године, стицања аутономије 1830. и разграничења између Кнежевине Србије и Османске Царевине 1833/1834. године. Наводимо један податак, опет примера ради, да је у Лепеници (део Шумадије - С.С.) 1911. годне у 12 села била већина Сјеничана.¹⁵ Сјеничко-пештерска висораван је била и матично и етапно миграционо подручје, а прелаз преко планине Јавора био је права вратница за иселавање православних Срба, али и усељавање муслимана, мада много мање, који су напуштали Кнежевину Србију. Било је иселавања православних Срба и за време отпора босанског беговата реформама и борбе за аутономију Босне, али и за време тираније Ејуп-паше Ферхатагића 1831-1837. године.

Француски путописац Ами Буе је 1836. године описао Сјеницу као село са 150 кућа брвнара покривених са даском (шиндра - С.С.), а у њој је била већина муслимана и имала је пошту као важно место.¹⁶ Први турски попис који је давао и друге статистичке податаке осим тапијских и верско-конфесионалних обављен је у Турском царству тек 1831. године. Босански пашалук, односно ејалет, није био обуваћен тим пописом.

Следећи штурци, али ипак значајни подаци о Сјеници су они које је забележио руски историчар, слависта и дипломата Александар Хилфердинг. Он је боравио у Сјеници 1857. године и записао је да је Сјеница „један бедан град у којем има 300 муслманских и 4 хришћаске куће“.¹⁷ О становништву села није ништа записао, али је познато да је у селима око Сјенице живела већина хришћана.

Јозеф Шафарик је саопштио да је сјеничка каза 1865. године имала 459 православних кућа и 2.895 мушких глава. Такђер је изнео и податак да је било 495 мухамеданских кућа са 2.114 мушких глава.¹⁸ Тада је сјеничка

¹⁴ Д. Вуловић, Нахија иожешка, Књажева канцеларија, књ. I, 1815-1839., Београд 1953., 249-256.

¹⁵ М. Недељковић, Сјеничан у Лепеници, Зборник Сјенце бр. 8, КПЗ, Сјеница 1997., 97.

¹⁶ Степанвић, цитирано.

¹⁷ А. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Сарајево 1972., 122.

¹⁸ М. Шафарик, Гласник српског ученог друштва за 1880., св. 20, 224, 225.

каза имала купно 5.009 мушких православних глава или 57,20 % и 42,80 % муслиманских мушких глава.¹⁹

Према подацима које је записао Роскијевћ 1868. године у граду Сјеници је било 800 до 1.000 становника који су живели од сточарства али је имала „важно стратегијско место“ и била је седиште новоформираног Новопазарског санџака.²⁰

Минстарство војске Кнежевине Србије располагало је подацима по којима је Сјеничка каза 1875. годне мала 3.006 муслимана и 2.117 хришћана.²¹ Највероватније су се ови подаци односили само на мушку популацију. Процентуално је то било 58,68 % муслимана, а 42,32 % православних хришћана.

После фамозног Берлинског конгреса и окупације Босне и Херцеговине 1878. године на Сјеничко-пештерску висораван доселиће се маса мухацира (муслиманске избеглице - С.С) из Босне и Херцеговине. Највише су се населили у Сјеницу где је од тих мухацира формирана истоимена махала која се и данас тако назива.²² Знатан број никшићких муслиманских избеглица се такође населио у Сјеницу после припајања Никшића Црној Гори 1878. У Сјеницу се тада населило 45 муслиманских породица. Највише их је било из Гацка, а водио их је Али-ефедија Звиздић из Крсаца код Гацка.²³ Нешто касније када су почели стизати и други мухацири из Никшића и Колашина код реке Увца су подигнуте 53 куће за избеглице из Босне и Херцеговине и 23 за оне из Никшића и Колашина на терет турских власти.²⁴

Управа Косовског вилајета издавала је салнаме (статистички годишњаци - С.С.) у којима се могу пратити нека демографска кретања. Према салнама за 1878/79. годину у кази Сјеница је живело 7.910 становника. Од тог броја муслимана је било 4.366, а хришћана 3.522 становника. У салнама за 1882/83. годину пише да је сјеничка каза имала 10.483 житеља од којих је била 6.486 муслимана и 3.955 хришћана. Салнама Косовског вилајета за 1884/85. годину објављује податак да је сјеничка каза имала 9.378 станов-

¹⁹ С.Селмовић, Сјеница Епоха, Пожега 2004., 45.

²⁰ К.Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922., 65.

²¹ Е.Мушовић, Становништво сјеничког и тутинског краја, Етноантрополошки проблеми, књ.8, Београд 1989.,20.

²² С. Селимовић, Новија демографска кретања у општини Сјеница, Ужички зборник бр. 23, Историјски архив и Народни музеј, Ужице 1994., 251.

²³ М. Костић, Преглед босанско - херцеговачких мухацира и њихових првака по Косовском вилајету 1883. године, Историјски часопис 1/1-2, Београд 1949., 253.

²⁴ Р. Шкрљелј, Сјеница и њено окружење на концу XIX стољећа, Зборник Сјенице бр.12-13, Сјеница 2001/2002., 35, 36, 41.

ника. Од тог броја муслимана је било 5.461, а 3.917 хришћана.²⁵

Због бројног досељавања муслиманских избеглица из Босне, Херцеговине, Никшића и Колашина после Берлинског конгреса 1878. године, Херцеговачке буне 1882. године и брзог и масовног ширења исламизираних Малисора са Пештерске висоравни, али и повољних услова за насељавање у Топлпцу, настављена су масовна исељавања православних Срба преко граничног прелаза на Јавору. Примера ради, наводимо да је само од 1. марта до 30. новембра 1889. године преко царинарице и граничног пелаза на планини Јавор из Сјеничког поља и ободног дела Сјеничке котлине прешло у Краљевину Србију 822 мушка и 433 женска лица.²⁶

Према турским званичним подацима, који су публиковани у салнами Косовског влајета за 1893/94. годину, у сјеничкој кази је живело 28.805 становника. У салнами за 1896/97. годину било је 23.939 становника, а у салнами за 1900/1901. годину живело је 21.745 становника.²⁷ У овој салнами за 1900/1901. годину наводе се и подаци о полној, а не само о верско-конфесионалној структури. Наводи се да у граду Сјеници има 505 кућа муслимана у којима је живело 1.371 мушкарац и 1.211 жена. Хришћаских кућа је било 104 у којима је било 304 мушких и 275 женских лица.²⁸ Према тој салнами град Сјеница је имао 612 кућа и 3.173 становника, од којих је било муслимана 2.582, а хришћана 579. Мушка популација је имала 1.675, а женска 1.486 лица. Тада је цела сјеничка каза бројала 20.766 становника који су живели у 2.883 куће. Муслимана је било 12.859, а хришћана 7.907. Код муслиманске популације било је 7.266 мушких, а 5.593 женских лица. Код хришћана (православних Срба - С.С.) мушкараца је било 4.077, а 3.830 жена.²⁹ Процентуални однос је био следећи: муслимана 61,92 %, а 38,77 % хришћана.

Гастон Гравје у свом делу Новопазарски санџак наводи податке Теодора Ипена који се односе на казу Сјеница. Те податке Ипен је добио од валије (гувернера - С.С.) Косовског вилајета. Према тим подацима сјеничка каза је 1898. године имала 21.110 становника. Муслимана је тада пописано

²⁵ Исто.

²⁶ Р.Петковић-Поповић и В. Шалипуровић, српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у XIX веку, ОЗО, Прибој 1970.,73; С. Селимовић, Порекло становништва и миграциона динамка (монографија Сјенички крај), Географски факултет, Београд 2004.,174.

²⁷ R.Škrijelj, citirano.

²⁸ Исто

²⁹ Исто

13.158, а немуслимана (углавном хришћана православаца - С.С.) 7.952 лица.³⁰ Процентуално муслимана је било 62,33 %, а немуслимана 37,67 % .

Официр српске војске Тодор П. Станковић боравио је у Сјеници у јесен 1898. године. О Сјеници је, између осталог, забележио и следеће: “Сјеница има 650 кућа од којих је 500 Срба мухамеданаца и 147 Срба православне вере и три куће Јевреја.³¹ Свега становника у Сјеници има 3.170, а у 138 села има 10.300 Срба мухамеданаца и 7.400 Срба православне вере...”³²

И почетком XX века настављена су исељавања српског православног становништва са Сјеничко-пештерске висоравни у пределе Каљевине Србије, а посебно у Драгачево и Моравицу. Тако ће већ 1901. године на граничном прелазу на Јавору (код Василијине чесме - С.С.) прећи у Србију 1.250 лица.³³

Према званичним подацима валије Косовског вилајета, а које је забележио Гастон Гравје, сјеничка каза је 1911. године имала 30.298 становника. Немуслимана, заправо Срба, било је 10.117, а муслимана 20.181 становник. У муслимане су урачунати и Турци, турски чиновници, као и припадници војног гарнизона у којем су углавном били Турци Анадолци.³⁴ Према истом извору у граду Сјеници живело је 3.895 житеља од којих 626 Срба православних.

Према подацима Јефта Дедијера у граду Сјеници је 1912. године живело 4.539 становника од којих је једна деветина (505 - С.С.) била православних Срба, а у околини Сјенице је живело пола хришћана Срба и пола муслимана.³⁵

После ослобођења Сјеничког санцака од турске власти извршен је крајем 1912. године попис насељених места који је публикован у Речнику места у ослобођеним областима Старе Србије. Новоформирани Сјенички срез тада је имао 12 општина са 124 насељена места (80 села и 44 засеока - С.С.) у којима је живело 26.381 становник.³⁶ Варош Сјеница имала је тада 4.539, а са својим приградским насељима Пета, Медаре и Радишића Брдо 4.840 становника.

³⁰ Г. Гравје, Новопазарски санцак (репринт), Музеј”Рас“, Нови Пазар 1977.,17.

³¹ Сјенички Јевреји су Сефарди и пореклом су из Шпаније. У Сјеницу су дошли у првој половини XIX века. У 1941. години било их је 48 лица, а II светски рат је преживело 11. Сада их нема у Сјеници.

³² Т. П. Станковић, Путне белешке по Старој Србији(1871-1898.), Београд 1910,183.

³³ В. Шалипуровћ, Раоничка буна I,ОЗО, Сјеница 1969., 65.

³⁴ В. Шалипуровић, Попис сјеничке казе 1912., ППТ ,Београд 1971.,8 (фн.5.); Гравје, цитирано.

³⁵ Ј.Дедијер, Нова Србија, Београд 1913., 44

³⁶ М.А. Вујачић, Речник места у ослобођеним областима Старе Србије, Београд 1914.,118-121.

У пролеће 1913. године муслимани су почели да се исељавају у Турску иако се српска власт веома коректно односила према њима (гарантовани су им животи, имања, слобода вере), али су анахрони феудални односи морали да се укину. Тај миграциони процес није захватио само Сјеничко- пештерску висораван већ и цела подручја Старе Србије, а посебно простор некадашњег Новопазарског санџака, каснијих Пљеваљског и Сјеничког санџака. Исељавали су се фанатици који нису могли да поднесу “ђаурску власт“, један део ага и бегова који нису могли да прихвате аграрну реформу, а било је и оних исељеника који су се компромитовали по неком основу (зулумћари, пљачкаши, убице).³⁷ Због избијања Првог светског рата то исељавање је било прекинуто па су се неки Сјеничани морали задржати у Новом Пазару, Косову и Метохији и у Скопљу и његовој околини.

У току Великог рата знатан број православних Срба је прошао сву голготу Албаније и Солунског фронта, а многи су тамо и оставили своје кости. И муслимани су са овог подручја учествовали у одбрани Србије од напада Аустро-Угарске 1914. и 1915. године. Многи су и погинули у одбрани Београда и на другим ратиштима. Међутим, 1916. и 1917. године аустроугарске окупационе власти својом безочном пропагандом, користећи позив турског султана, који је уједно био и халифа, да се муслимани укључе у рат као добровољци (ђурумлије) на страни Османске империје и Хабзбуршке Монархије, велики број најспособнијих младића укључио се у јединице аустроугарске и турске војске гинући за остваривање њихових империјалних интереса. Додуше, 1917. године углавном су ти „добровољци, („зоровољци“) били присилно мобилисани. Само са подручја сеоске општине Кладница отишло је у ђурумлије 160 младића од којих се после завршетка рата кући вратио сваки десети.³⁸ Становништво је страдало у току Првог светског рата и од разних болести као што је био тифус и шпанска грозница 1918, затим од глади и зиме (посебно је била тешка зима са веома дубоким снегом и јако ниским температурама 1917. године). Многи угледни српски домаћини страдали су и у аустроугарским логорима. Било је жртава и у обрачунима српских и муслиманских комитских група.

Крај Првог светског рата у новембру 1918. године Сјеничко-пештерска висораван је дочекала са веома проређеним становништвом. Први детаљан статистички попис је обављен у Краљевини СХС 1921. године. Тада је сје-

³⁷ Селимовић, цитирао, 175.

³⁸ С. Селимовић, Кладница-становништво, Новопазарски зборник бр.14, Музеј “Рас“, Нови Пазар 1990., 125.

нички срез имао укупно 22.503 становника. У односу на број становника крајем 1912. године, који је износио 26.381, смањење популације је било за 3.878 лица или за око 15 %. Када би се рачунао и природни прираштај губитак био би далеко већи. Сам град Сјеница тада је имао 3.503 становника док је крајем 1912. године у граду живело 4.840 лица, те је смањење житеља износило 1.337 или око 28 %.³⁹ Структура становништва по вероисповестима била је следећа: православних 8.641 или 38,40 %, муслимана 13.820 или 61,41 %, израелићана 18 или 0,08 % и римокатолика 24 или 0,11 %.⁴⁰ У граду Сјеници муслимана је било 2.716 или 77,54 %, а православних 745 или 21,28 % популације. Израелићани (трговци и занатлије) и римокатолици (углавном државни чиновници) су и живели само у граду.

Интересантни су подаци о изјашњавању грађана о матерњем језику приликом пописа 1921. године. За српски или хрватски матерњи језик изјаснило се 96,01%, албански 3,85%, турски 0,06% и 1 становник се изјаснио да му је матерњи језик немачки.⁴¹

У време деловања одметничких група Јусуфа Мехоњића и Хусеина Бошковића један број Срба, осећајући несигурност, напуштао је Сјеничко-пештерску висораван и селио се у околину Крагујевца, Чачка, Краљева. Престанком деловања тих група престало је и исељавање православних Срба. После трагедије у Шаховићима 1924. године муслимани су се почели исељавати у Турску. То исељавање ће трајати до краја 1936. године када ће бити прекинуто. Реис-ул-улема југословенских муслимана Фехим Спахо је 1938. године, приликом своје посете Новом Пазару, апеловао да муслимани не напуштају земљу.⁴²

Следећи детаљан статистички попис у Краљевини Југославији извршен је 1931. године. Тада је сјенички срез имао 28.292 становника. Православних је било 11.992 или 42,39 %, а муслимана 16.265 или 57,49 %. Израелићана (Јевреја) било је 28 или 0,10 % и римокатолика 7 или 0,02 %.⁴³ Видљи-

³⁹ Р. Јовановић, Становништво општине Сјеница 1921-1991., Новопазарски зборник бр. 22, Музеј "Рас", Нови Пазар 1998.,134; С. Селимовић, Новија демографска кетања у општини Сјеница, Ужички зборник бр.23, Ужице 1994.,254; Дефинитивни резултати пописа становништва 31. јануара 1931. Краљевине Југославије, Општа државна статистика, Београд 1937.

⁴⁰ С. Селимовић, Порекло и миграциона динамка (монографија Сјенички крај), Географски факултет, Београд 2004.,181.

⁴¹ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Државна штампарија, Сарајево 1932.,112,113.

⁴² С. Селимовић, Сјеница, Епоха, Пожега 2004.,55.

⁴³ Р. Јовановић, Осврт на кретање у етничком саставу становништва општина са подручја Санцака, Новопазарски зборник бр.22, Музеј "Рас", Нови Пазар 1998., 242.

во је значајно смањење процентуалног учешћа муслиманског становништва у укупној популацији Среза који је обухватао највећи део Сјеничко-пештерске висоравни због бројног иселјевања у периоду 1925 -1930. године.

Стопа пораста православног становништва је за период 1921-1931. година значајно висока, али не само због природног прираштаја већ и због досељавања извесног броја српских православних породица из суседних срезова (моравичког, златарског, милешевског, бјелопољског), а престанка иселјевања у традиционална имиграциона подручија централне Србије. Они су се насељавали на купљена имања одсељених муслимана.

У вароши Сјеници тада је укупно живело 3.460 становника. Од тог броја муслимана је било 2.534 или 73,21 %, а православних Срба 891 или 25,75 %. Израелићани и римокатолици су живели у вароши, а десетак Јевреја је живело и у Дугој Пољани где су се доселили из Новог Пазара. Од 1921. па до 1931. године у вароши се становништво смањило за 1,63 %.

Број становника сјеничког среза се у периоду 1921-1931. увећао за 25,73 %. Православна популација се увећала за 38,78 %, а исламска за 17,69 % и јудаистичка за 55,55 %. Једино се смањила римокатоличка.

У току Другог светског рата окупатор је извршио попис, највероватније 1943. године. Према подацима из тог пописа сјенички срез је имао 20.600 становника. Од тог броја православних је било 7.800, муслимана 4.200 и 8.600 Албанаца. Као Албанци највише су се изјаснили житељи села на Пештерској висоравни иако је у њима живео велики број муслимана српског порекла и православне провенијенције. Очигледно је да се овакав наручени попис користио у сврху реализације пројекта стварања Велике Албаније.⁴⁴

Други светски рат је омео следећи редовни статистички попис који је требао да се обави у пролеће 1941. године. После II светског рата попис је извршен 1948. године. По подацима из тог пописа сјенички срез је имао 31.890 становника. Увећање броја становника је доста високо с обзиром на ратна страдања као и организован одлазак око 40 породица и извесног броја појединаца у Војводину 1946. године. Било је и одлазака поједнаца у Београд који су се запошљавали као грађевински и лучки радици. Највише су одлазили у Београд младићи из сеоске општине Кладница и села Жабрен на Пештерској висоравни. У односу према броју становника 1931. године повећање износи 16,96 %. Следећи статистички попис у ФНРЈ, који је обављен 1953. године, показао је још бржи пораст броја становника сјеничког

⁴⁴ Селимовић, цитирао, 64.

среза. Тада је у Срезу живело 36.033 лица. За само 5 година број становника се повећао за 4.143 или за 11,5 %. Том увећању су допринели висок природни прираштај и стагнација миграционих токова православних према унутрашњости Србије и муслимана према Турској чему су, свакако, допринели и мирнодопски начин живота, обнова и изградња порушене земље.

Како је изгледала национална структура у сјеничком срезу у статистичким пописима 1948. и 1953. године представићемо табеларно.

ТАБЕЛА бр.1

Срез Сјеница	Укупно	Срби	Неопредељени	Црногорци	Турци	Остали
1948.	34.805	34.693	82	11	-	19
1953.	38.179	23.412	13.758	102	678	229

Као неопредељени 1948. године изјаснило се 82 муслимана, а 1953. године већина муслимана изјаснило се као неопредељени Југословени, мањи број и даље као Срби, а 678 као Турци.⁴⁵

Од 1953. године, а интензивније од 1956, почиње поново исељавање муслимана у Турску, али сада највише преко Македоније. То је било зато што се у Македонији лакше добијао отпуст из нашег држављанства па је тако Македонија била етапно подручје за исељавање муслимана са Сјеничко - пештерске висоравни, а то се односи и на муслимане целе Старе Србије. До 1964. године са подручја Сјенице иселила су се 1.203 лица.⁴⁶ Током 1965, 1966. и до априла 1967. године у Македонију и директно у Турску иселило се 1.593 лица.⁴⁷ Према томе, са подручја Сјенице до 30. априла 1967. године исељено је у Македонију и Турску укупно 2.796 лица. У Македонији су у највећем броју и остали, а највише у околини Скопља, Титовог Велеса, Гостивара, Прилепа, Битоља. Углавном су се исељавали нешколовани, сиромашни и они који су били без запослења, а и они који су се ком-

⁴⁵ С. Радовановић - Е.Ђоковић, Етничка и конфесионална структура становништва (Монографија Сјенички крај), Географски факултет, Београд 2004., 300.

⁴⁶ Е. Мушовић, Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара, Етнографски институт САНУ, Београд 1979.,113

⁴⁷ Селимовић, цитирано,71.

промитовали за време Другог светског рата. Примани су у турско држављанство само ако су знали неколико турских речи. У Турској су морали да мењају своја словенска или словенизирана презимена. На свом матерњем језику нису имали ни школе, ни књиге, ни штампу иако су у многим турским насељима били чак и већина или близу већине. Турцизирање је било обавезно, као што је било и између два светска рата, а и много пре тога.

Већ од почетка другог дела шесте деценије XX века почиње да се смањује интензитет и масовност иселавања у Турску, а миграциони правац се све више окреће према Босни, заправо према приградским насељима Сарајева (Пофалићи, Брека, Швракино село, Соколовића колонија, Бућа поток). Одлазили су млади ради запошљавања и школовања, а мање је било иселавања целих породица. Само су се ретки појединци са завршеним вишим и високим школама враћали на Сјеничко-пештерску висраван (наставници, правници, економисти, инжењери). Све мање је било одлазака и мануелне радне снаге у Београд.

Срби се све више осећају несигурним после Брионског пленума из 1966. године. Од тада почињу да се селе и породично у околине Чачка, Краљева, Крагујевца, Горњег Милановца, Младеновца, Обреновца, Лазаревца. Ипак, много интензивније и масовније су одлазили млади људи ради школовања и запошљавања, али се огромна већина није никада вратила у завичај изузев ретких појединаца, и то углавном као просветни и медицински радници, економисти, инжењери, правници, јер сјеничка привреда, јавна предузећа и установе нису могли да ангажују све оне који су пристизали као стручна и школована радна снага, па ни оне који су могли да се запошљавају као физичка радна снага.

Статистички попис, који је обављен 1961. и 1971. године, показао је да демографски максимум и почетак опадања броја становника у сјеничкој општини управо је био у том периоду. Миграциона кретања становништва и опадање природног прираштаја ће се наставити и у следећим деценијама XX и почетком XXI века.

Због јаснијег прегледа, и поређења ради, у следећој табели представимо бројчане податке о кретању становништва сјеничке општине и њеној верско-конфесионаној и етничкој структури за време пописа 1961. и 1971. године.

И у седамдесетим и осамдесетим годинама прошлог века наставиће се тенденција опадања природног прираштаја, али и миграционих кретања Муслимана према Босни и са мањим интензитетом ка Београду, али и све

више у земље Западне Европе, заправо Европске Уније. Срби ће наставити да и даље на исти начин одлазе у централну Србију, али процентуално много више од Муслимана у односу а укупан број становника Општине. После усвајања амандмана у Савезној скупштини на устав СФРЈ из 1963. године највећи број муслимана се у попису 1971. године изјаснио као Муслимани у националном смислу.

ТАБЕЛА бр.2

Структура	1961.	%	1971.	%
Срби	17.474	47,48	13.722	40,90
Муслимани	17.352	47,14	19.538	58,09
Црногорци	129	0,36	152	0,45
Југословени	855	2,32	172	0,51
Укупно	36.810	97,30	33.634	100,00

Само од 1982. па до 1989. године из општине Сјеница одјављено је укупно 5.280 грађана. Од тог броја одјављено је Срба 2.162, а 3.118 Муслимана. Неке године су биле карактеристичне. Тако се 1982. године одјавило 417 Срба и 339 Муслимана, 1987. године одјавило се 268 Срба и 430 Муслимана, док се 1989. године одјавило 187 Срба и 326 Муслимана.⁴⁸

Према неким босанским статистичким подацима грађана из сјеничке општине населило се у Босни и Херцеговини од 1956. па до 1965. године 465, од 1966. до 1975. године 859 и од 1975. до 1981. године 669 лица. Према тим босанским статистичким изворима из сјеничке општине у том периоду уселило се у Босну 1995 грађана.⁴⁹ Слободанка Баграчевић је у дневном листу “Политика“ навела податак да се од почетка 1987. па до половине 1988. године одјавило из сјеничке општине 972 Муслимана и 555 Срба.⁵⁰

Карактеристична је квалификациона структура одјављених грађана између 1982. и 1990. године. У том временско интервалу одјавило се из сје-

⁴⁸ Селимовић, цитирао, 92.

⁴⁹ Е. Мушовић, Становништво Сјеничког и тутиног краја, Етнотрополошки проблеми, књ. 8, Београд 1989., 37.

⁵⁰ Слободанка Баграчевић, Млади одлазе, НИП “Политика“, 6. јул 1988.

ничке општине са високом стручном спремом 695 Срба и 671 Муслиман. У истом периоду са нижом стручном спремом одјавило се 48 Срба и 61 Муслиман, а са завршеном основном школом одјавило се 256 Срба и 457 Муслимана.⁵¹

Статистички пописи, који су обављени у СФРЈ 1981. и 1991 године дају карактеристичне податке које ћемо табеларно представити.

ТАБЕЛА бр.3

Структура	1981.	%	1991.	%
Муслимани	24.203	68	25.633	76
Срби	10.297	29	8.048	24
остали	1.070	3	72	-

Представљени подаци екзактно показују да миграциона кретања у општини Сјеница, као и на целој Сјеничко-пештерској висоравни, и поред неких заједничких карактеристика за брдско-планинске пределе, “имају специфичан значај са аспекта промена у структуралном односу између Срба и Муслимана, односно између православних и муслимана”.⁵² Укупан број становника се смањивао, али се број Срба у представљеном периоду смањило за 5% у укупној популацији, док се број Муслимана повећао за 8% у односу на укупан број становника општине Сјеница.

Занимљиваља су поређења око изјашњавања по вероисповестима у пописима из 1931. и 1991. године. Као православци 1931. године се изјаснило 9.835, а 1991. године 7.637 становника. Као припадници исламске вероисповести изјаснило се 1931. године 15.050, а 1991. године 25.781 становник Општине. Као они који нису верници 1991. године се изјаснило 56, а оних чија је верска припадност непозната 187 лица.⁵³

Од почетка па све до расплета југословенске драме, односно од сецесије југословенских република и грађанских ратова, као и НАТО агресије,

⁵¹ С. Селимовић, Неке карактеристике демографских кретања у општини Сјеница у последњим пописима, Милешевски записи бр.6, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 2005.,218.

⁵² С. Селимовић, Сјеница, ЕПОХА, Пожега,91

⁵³ Р. Јовановић, Становништво општине Сјеница 1921-1991. године, Новопазарски зборник бр. 22, Музеј «РАС», Нови Пазар 1998.,249.

велики број младих, посебно из муслиманске популације, одлази у земље ЕУ и после Дејтона у Босну. Како ће се сва та догађања одразити на број становника овог подручја показаће попис који је обављен 2002. године.

Укупан број становника 2002. године био је 27.970. Од тог броја као Срби изјаснило се 6.572 становника или 23,5 %. У овом попису појављују се Бошњаци за шта се изјаснило 20.512 грађана или 73,34 %, а као Муслимани у националном смислу изјаснило се 659 лица или 2,36 %. Југословена је било 25, а Црногораца 23 лица. Као грађани који су на раду у иностранству и чланови њихових породица тада је пописано 5.806 грађана са подручја општине Сјеница док је таквих лица у попису 1991. године било само 708.⁵⁴

Резиме

На Сјеничко-пештерској висоравни, као централном делу Рашке области, од најстаријих времена па све до данас, одвијали су се бурни историјски догађаји. Честа и веома трагична ратна збивања и разне политичке импликације одражавали су се и на природно и механичко кретање становништва.

Овај простор је био и матично и етапно миграционо и имиграционо подручје за безбројне и ретко прекинуте колоне оних који су били натерани ратовима, политичким или економским и безбедоносним невољама.

Политичка и ратна збивања на ширем простору (Балкан, Блиски Исток, Средња Европа) у контексту интереса великих сила увек су се одражавала на економску, правну и животну сигурност становништва. Империјални интереси великих сила увек су се рашчишћавали дугим и крвавим ратовима. Наше хришћанско становништво се укуључивало у те ратове на страни хришћанских сила у жељи за слободом и обнављањем своје државе, или што је морало, а муслиманско становништво борило се на страни Османске империје сматрајући да на тај начин брани себе.

У сваком случају становништво је страдало или се морало селити на безбеднија подручја, а на њихово место је долазило друго из традиционално миграционих крајева. Због тога су се често мењали етнички мозаик, верско - конфесионална структура и демографска слика Сјеничко - пештерске висоравни.

⁵⁴ Коначни резултати пописа 2002. Становништво према националној или етничкој припадности и према полу и старости у Републици Србији, по општинама., Републички завод за статистику, СН31, Београд 2002., 10.

Сеобе и миграциони процеси су се наставили кроз цео XIX и у највећем делу XX век. После ослобођења од Турака муслимани су се селили у Турску. После Другог светског рата Срби православни су углавном одлазили у околину Краљева, Крагујевца, Чачка, а муслимани у предграђа Сарајева. Срби су у односу на укупну популацију више напуштали Сјеничко-пештерску висораван од муслимана па је и њихово процентуално учешће стално смањивано. Интензиван миграциони процес и „бела куга“ довели су до депопулације читавог подручја.

Salih SELIMOVIĆ

SOME CHARACTERISTICS OF THE MIGRATION PATTERNS AND DEMOGRAPHIC SHIFTS OF THE PEŠTER PLATEAU THROUGHOUT THE 19TH AND 20TH CENTURIES, AND BEGINNING OF THE 21ST

Summary

Since the earliest of times, the Pešter plateau in the central portion of Raška has been witness to tempestuous historical events. Frequent and tragic conflicts, along with their political results have had a great impact on the natural and mechanical population shift.

This space was both the source of native immigration and home to migratory routes of those forced to flee war or political, economic or security instability.

The political situation and conflicts in the broader region (the Balkans, Middle East, Central Europe) resulting from the interests of the great powers were reflected in the economic, legal and living security conditions of populations. Imperial interests of great powers were settled through long and bloody wars. Our local Christian population took part in these wars on the side of the Christian powers, either forcibly or voluntarily, seeking freedom and the renewal of their country; whereas the Muslim population fought on the side of the Ottoman Empire, thinking that it is thus defending itself.

Either way, the local population either perished or else had to migrate to

safer areas, to be replaced by others from various traditionally migratory regions. This resulted in frequent changes to the ethnic mosaic, the religious-confessional structure, as well as the demographic state of the Pešter plateau.

Migrations and demographic shifts continued throughout the 19th and most of the 20th century. After liberation from the Turks, Muslims moved to Turkey. After World War II, Orthodox Serbs mostly migrated to the area of Kraljevo, Kragujevac, Čačak, whereas Muslims moved to the Sarajevo suburbs. Overall, the number of Serbs leaving the Pešter plateau was higher than that of Muslims, leading to a long term drop in the Serbian population. The high migration rate and population decline led to the depopulation of the whole region.